

İlhamə Şirbala qızı Hacıyeva⁸⁶

AZƏRBAYCAN TELEVİZİYA KANALLARINDA YAYIMLANAN ŞOU XARAKTERLİ VERİLİSLƏRDƏ ƏDƏBİ DİL NORMALARININ POZULMASI

Ədəbi dil xalq dili arasında seçmə və əvəz etmə əməliyyatı ilə meydana çıxan, təşkil olunan nitq təzahürüdür. Xalq dilinin danışıq və ədəbi təzahürləri vardır. Danışıq dili də dialekt və şivələrdən, yəni leksik, fonetik və qrammatik xüsusiyyətlərinin məhəlli sərhədlərlə müəyyənləşən təzahürlərdən və loru danışıqdan ibarətdir. Loru danışıq məhəlli məhdudluq bilmir. Lakin müəyyən normativ tələbə də tabe olmur. Belə demək mümkündürsə, onun norması sərbəstlikdir. Ümumi, kütləvi səviyyə daşdığından buna ümumdənışıq dili də deyilir. Deməli, bu bütün dialekt və şivə zonalarını əhatə edir və dialektfövrü hadisə sayılır. Bəzən rəsmi və qeyri-rəsmi şəkillərdə danışıq dilini ümumxalq dilinə sinonim kimi işlədirlər. Bu qəti yanlışdır. Danışıq dili ümumxalq dilinin tərkib hissəsidir. Onun bir qoludur. Nəzərdə tutmaq lazımdır ki, xalq dili anlayışı bir növ sinkretikdir. Müxtəlif nitq şəraitində onu müxtəlif mənalarda işlətmək olur. Xalq dili müəyyən ictimai-etnik kollektivin dilinin konkret tarixi mərhələdəki adı kimi düşünülə bilər; bu halda o, tayfa dili, milli dil (yəni millətin dili) anlayışları silsiləsində bir həlqəni təşkil edir. Bu son ifadə əslində ədəbi dili yradarkən icra olunmuş seçmə dövründə geniş kütlənin öz dilini bir qrupun – ziyalıların, kübarların, sarayın nümunəvi sayılan dilinə qarşı qoyması ilə bağlıdır. Ümumxalq dili isə “xalqın dili” mənasını ehtiva edir (1, s. 26).

Şifahi nitqin qaydaları bir sistem kimi mövcud olan dilin nitq fəaliyyətində reallaşması ilə yaranır. Onun bir sistem kimi formalaşmasında daxili kommunikasiya həlledici rol oynayır. Dil kommunikasiyası bütün səviyyələrdə dil vahidlərinin daxili əlaqələrindən ibarətdir. Bunlar dildaxili qanunların sabit normalarının yaranmasını şərtləndirir bu normalar əsasında bütün səviyyədə dil vahidlərində daxili bir yerarxiya meydana çıxır. Sözlərdə formonoloji ardıcılıq sözdüzəldici və sozdəyişdirici şəkilçilərin sözlərə qoşulma prinsipləri, cümlə üzvlərinin sırası və s. dilin sabit daxili əlaqə normalarıdır (2, s. 93). Ana dilimiz öz ifadə imkanlarının zənginliyi, səs quruluşunun səlisliyi və qrammatik strukturunun sabitliyi ilə səciyyələnir. Müasir Azərbaycan ədəbi dili siyasi-ictimai, elmi-mədəni sahələrdə geniş işlənmə dairəsinə malik, yüksək yazı mədəniyyəti olan və daim söz ehtiyatını zənginləşdirən bir dildir. O, özünün indiki yüksək səviyyəsinə görkəmli şair və yazıçıların, maarifpərvər ziyalıların zəhməti sayəsində çatmışdır. Bu prosədə Azərbaycan dilçilik elminin böyük xidməti vardır.

Tədqiqat işimizin mövzusu “Azərbaycan televizya kanallarında yayımlanan şou xarakterli verilislərdə ədəbi dil normalarının pozulması”dır. Mövzumuzla bağlı televizya kanallarında bir-birindən maraqlı olan əyləncəli və musiqili verilislərin yayımlanmasını müşahidə etdik. Verilislər maraqlı olsa da, aparıcıların nitqində qüsurlar açıq-aşkar diqqəti cəlb edir. Belə ki, veriliş zamanı aparıcıların nitqində mədəni nitqin tələblərindən kənar ifadələrə, ədəbi dilin normalarının, nitq mədəniyyətinin əsas vasitələrindən sayılan danışıq etikasının pozulması hallarına rast gəldik. Dil mədəniyyətinin başlıca müddəalarından bir də danışıq etikasıdır. Mənşəcə latın sözü olan etika (ehtica) termini adı altında insanların bir-birinə, cəmiyyətə, cəmiyyətin insanlara münasibətini tənzimləyən, mədəni, nəzakətli danışıq normaları nəzərdə tutulur. Bu normalar uzunmüddətli tarixi dövr ərzində formalaşmışdır. Etika termini ilk dəfə Aristotelin “Nikomaxın etikası”, “Böyük etika”, “Evlem etikası” əsərlərində işlənmiş, əməli nəsihət xarakterli fikirləri özündə ehtiva etmişdir. Aristotelin etikası ilk əxlaq nəzəriyyəsi olmuşdur. Bu dahi mütəfəkkirə görə, etikanın vəzifəsi insanı mənasız və qeyri-təbii ehtiraslardan uzaqlaşdırmaq, ona cəsurluq və ədalətlik keyfiyyətləri aşılamaqdır (3, s. 207).

Cpace tv kanalında yayımlanan “Banu” verilişinin aparıcısı Günel Həsənzadə ədəbi dilin leksik normasını kobud şəkildə pozur, vulqarizmlərdən çəkiliş zamanı istifadə edir. Musiqi ifaçısına irad tutaraq deyir: “Sənin də evin tikilsin, təzə-təzə qızıqlar oynamağa, ...**irt** dayanırsan”. Ədəbsiz küçə sözlərindən televizya aparıcısı nitqində istifadə etmiş və həmin verilişin redaktoru aparıcının nitqinə diqqət yetirmədən efiyə çıxarmışdır. Çox təəssüflər olsun ki, aparıcıların bəziləri ədəbi dilin normalarına əhəmiyyət vermədən, danışıq etikasını pozaraq verilislər hazırlayır və həmin verilislərin redaktorları aparıcıların nitqinə diqqət yetirmədən efiyə veririlər. Danışıq etikasını pozan daha bir aparıcının nitqi:

MTV Azərbaycan “Tarixin bir günü” 22.11.2021.

Növbəti qonaqlarımız əvvəllər mənim bağ qonşularım idi. İndi daha qonşum deyillər. Əvvəl başlarını bişirib satdığım torpağı ucuz aldım, indi də başları xarabdır ee. Altı il bundan qabağ (qabax) satdığım torpağı həmin qiymətə aldım olardan. Verilişin aparıcısı Tarix – Tolıkdir. Bu cümlələrdə fonetik və qrammatik normalar pozulmaqla bərabər, etik normadan kənar vulqar sözlər, təhqiredici ifadələr işlənmişdir.

Bəlkəm də. İllər öncə heç bəlkəm mən yox idim. Bu cümlədə bəlkə modal sözü dialektə uyğun **bəlkəm** kimi deyilmiş, **heç** sözü **bəlkə** sözündən əvvəl işləndiyi üçün qrammatik norma pozulmasına səbəb olmuşdur. Bu cümlə düzgün şəkildə belə deyilməli idi. **İllər öncə, bəlkə, heç mən yox idim.**

Bura bir çoxları əkizlər kimi gəldilər, özlərini əkiz kimi göstərmək istədilər, alınmadı, ökiiz alındı olarda. Bu cümlədə qrammatik norma pozulmaqla bərabər, etik norma da pozulmuşdur. Böyük mütəfəkkir N.Tusinın “Əxlaqi-Nasiri” əsərində bu baxımdan söylədiyi fikirlər, mülahizələr xüsusilə dəyərlidir, ibrətamizdir: “Böyüklərlə danışırkən knayə işlətməməli, nə bərkdən, nə yavaşdan, mülayim səsle sözünü deməlidir. Danışdığı məsələ qəlizdirsə, aydın misallarla izah etməyə çalışmalıdır, başqa hallarda qısa və yığcam danışımalıdır. Yabançı kəlmələr işlətməməli,

⁸⁶ BDU-nun kiçik elm işçisi

qondarma ibarələr düzəltməməli, ona deyilənlərə axıra qədər qulaq asmamış cavab verməməli, deyəcəy fikri beynində bişirməmiş dilinə gərilməməli, ehtiyac olmadan sözü təkrar etməməlidir; ehtiyac üzündən təkrar lazım olduqda təəddüd göstərməməlidir. Nalayıq sözlər işlətməməli, dilini söyüşə öyrətməməli, zərurət üzündən ayıb kəlməyə ehtiyac yarandıqda onu obrazlı, məcazi ibarələrlə anlatmalı, şux və zərif ifadələrdən qaçmamalı, hər məclisə münasib danışmağı bacarmalıdır. Söz vaxtı əl-qolunu işə salmamalı, qaş-gözüni oynatmamalıdır. Belə hərəkətlər yalnız danışılan əhvalat tələb etdikdə nəzakətli. Gözəl bir tərzdə göstərmək olar. (3, s. 209).

Nəzakətli danışmaq, eləcə də onu tamamlayan hərəkətlər də başqa normalar kimi müəyyən sistemə malikdir. Bura nitqin müraciət, dinləmə, sualvermə, söhbətəqoşulma, sualacavabvermə, şad və bəd xəbəri çatdırma və s. Qaydaları kimi komponentlər daxildir. Nəzakətli nitq, hərəkət, davranış, mədəniyyətimizin çox mühüm amllərindəndir. Bu hərəkətlər şəxsiyyətlərarası münasibətlərin tənzimlənməsi, nizamlanması və inkişafında həmişə mühüm əhəmiyyət kəsb etmiş, insanların mədəniyyətinin və mənəviyyətinin ümumi səviyyəsi haqqında təsəvvür yaratmışdır (3, s. 210).

Müşahidələr göstərir ki, televiziya verilişlərinin dilində danışmaq dilinə ifrat myelin qüsurlu təzahürləri əsasən iki mənbədən qidalanır; birincisi bilərəkdən və ya bilməyərəkdən söz seçiminə göstərilən etinadsızlıqdan, ikincisi tələffüzdə nəzarətsizliyə və sərbəstliyə yol verilməsindən. Birinci halda teleaparıcı və ya veriliş müəllifi şüurlu, ya şüursuz şəkildə ədəbi dildə mövcud olan sözdən və ya onun digər məna variantlarından – sinonimlərdən sərf-nəzər edərək dialektizmə uyur, fikrin ifadəsinə yalnız özünün doğulduğu, boya-başa çatdığı ərazidə işlənən və başa düşülən sözlərdən yararlanmaq yolunu tutur. Beləliklə, məsələn, zıqqı (vasvası), sozlamaq (xəstələnmək), əppək, danqa, hancarı, incəvara, qılça, cumbul, zırpı və s. bu kimi sözlər heç bir lüzum olmadan televiziya dilinə gətirilir. Nəticədə ümumxalq dili əsasında ədəbi dilin formalaşmasının basılıca meyarı olan seçmə və əvəzetmə prinsipi istər-istəməz pozulmuş olur. Mövcud vəziyyətdə isə ən pisi həmin sözlər bir çoxları tərəfindən sadəcə olaraq, başa düşülmür, deməli, təbii ki, verilən informasiyanın qavranılması da xeyli çətinləşmiş olur (4, s. 246).

Ölkədə baş verən siyasi hadisələrlə, müstəqillik, aşkarlıq, demokratik proseslərlə əlaqədar ictimai siyasi terminlərin, bank, maliyyə və ticarət şəbəkələrinin artması ilə yaranan sözlərin, milli şüurun inkişafı ilə bağlı və şifahi ədəbiyyata, yazılı abidələrə, dilimizin daxili imkanlarına əsaslanaraq düzəldilən sözlərin hamısı ilk dəfə mətbuat vasitəsilə dilimizə gətirir, xalqa çatdırır. Bu cəhətdən mətbuatı “söz göyərcini” adlandıraraq burdakı leksik problemləri dərinləndirən araşdıranlar haqlıdılar (5, s. 189-202). Televiziya nitqi formaca şifahi ədəbi dilə, məzmunca isə şifahi publisistikaya, konkret janr və üslublara aiddir. Bu şifahlilik həmin janrların quruluşunda, dil baxımından isə daha çox orfoepiya və sintaksis sahəsində nəzərə çarpır. Ona görə də şifahlilik, mavi ekranda tamaşaçı ilə anlaşılıqlı, təsirli bir dildə danışmaq üçün nümunəvi ədəbi tələffüzə - Azərbaycan dilinin orfoepiya normalarına əməl olunmasını vacib şərt kimi ortaya qoyur. Bu mənada hazırda ədəbi dilin orfoepiya normalarını, optimal ədəbi tələffüzü televiziya qədər geniş yayan, şifahi dilimizə kiçik ekran qədər gözəl boyalar, çalarlar vermək imkanı olan ikinci bir nitq tribunası tapmaq çətinidir. Məhz buna görə də məzmun, forma və janrıdan asılı olmayaraq, ekrana çıxan hər bir televiziya verilişində ədəbi tələffüz məsələsi hər an diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. İstər siyasətçi və ya jurnalist, istər alim, həkim və başqa sənət sahibi, istərsə də peşəkar diktör, müğənni və ya aktyor olsun, fərqi yoxdur, onların hamısı danışmalarını müasir ədəbi tələffüzün tələbləri əsasında qurmalı və nitq mədəniyyəti qaydalarına əməl etməlidirlər. Televiziya verilişlərinin aparıcı jurnalistləri öz nitqlərinin aydınlığı, saflığı və gözəlliyi qayğısına qalarkən dilimizin fonetik sisteminin mühüm ünsürü olan vurğunu da əsla yaddan çıxarmamalıdır. Çünki müşahidələr və təcrübə ədəbi tələffüz anlayışının vurğu ilə çox sıx bağlı olduğunu göstərir. Əslində jurnalist nitqində tez-tez müşahidə olunan tələffüz qüsurları çox zaman vurğunun işlənmə məqamının düzgün müəyyənəndirilməsi zəminində baş verir. Teleqramların aparıcılarının nitqində müxtəlif əcnəbi terminlərin tələffüzündə yol verilən qüsurların bir mühüm mənbəyi də burada axtarılmalıdır (6, s. 144).

Bu gün televiziya və radio yalnız kütləvi informasiya və təbliğat vasitəsi olaraq qalmır. Onlar eyni zamanda şifahi nitqin, ümumiyyətlə, nitq mədəniyyətimizin əsas təbliğatçıları kimi də çıxış edirlər. Televiziya və radio öz operativliyi, auditoriyasının genişliyi ilə diqqəti cəlb edir. Televiziya və radio verilişlərinin mövzu rəngarəngliyi və əhatəliliyi “...bu kütləvi kommunikasiya vasitələrinin sintetik xarakteri, nitqin yazılı və şifahi formalarını özündə birləşdirməsi, demək olar ki, ictimai həyatın bütün sahələrini əks etdirməsi” bunlardakı dil problemlərinə kompleks yanaşmağı tələb edir (7, s. 57). Günel Həsənzadənin nitqində Türkiyə türkcəsi aydın hiss olunur. Məsələn: “*Qoşa qarı, güzelim benim*”. Bu cümlədə ədəbi dilin fonetik – orfoepik norması pozulmuşdur. Aparıcı *gözəl* sözünü *güzel* kimi tələffüz etmişdir. Bu cümlədə ədəbi dilin nitq etiketlərindən “*Qoşa qarının, güzelim benim*” alqışı “*Qoşa qarı*” kimi ifadə olunmuş, ədəbi dilin morfoloji norması pozulmuşdur. Morfoloji normanın tələbinə görə II şəxsin təkli və III şəxsin təkində olan şəxs əvəzlilikləri birlikdə işləndikdə, feil həmişə II şəxsin cəmində olmalıdır. *Güzelim benim* söz birləşməsində sintaktik norma pozulmuşdur. Müasir Azərbaycan dilinin sintaktik quruluşuna görə III növ təyini söz birləşməsində birinci tərəf müəyyən yiyəlik hal, ikinci tərəf isə mənsubiyyət şəkliçisi qəbul edir. Məsələn, *mənim anam, mənim dostum, mənim gözəlim* və s. Aparıcı isə sintaktik və fonetik normanı pozaraq *mənim gözəlim* kimi deyil, *güzelim benim* kimi gəlinə müraciət etmişdir. Günel Həsənzadənin nitqində Türkiyə türkcəsindən daha bir neçə misal göstərmək olar. Məsələn, *yakışıklı, adın nə?* və s. Göstərilən bu misallarda ədəbi dilin leksik və qrammatik normasını pozulmuşdur. Günel Həsənzadə deyir: “Maşallah, mavi gözlü, *yakışıklı* bala”. Bu cümlədə varvarizmədən istifadə etmişdir. Dilimizdə *yaraşığı* sözü olduğu halda, aparıcı *yakışıklı* deyərək ədəbi dilin leksik normasını pozmuşdur.

Dilin üslubiyyətlə bağlı olan bölmələrindən biri də sintaksisdir. Elə bir sintaktik vahid, quruluş yoxdur ki, nitqin üslubca zənginləşməsində bu və ya digər dərəcədə iştirak etməsin. Bu baxımdan sadə cümlənin məqsəd və intonasiyaya görə növlərinin imkanları genişdir. Onlardan sual cümləsi nitqdə daha çox məna çalarları kəsb edir. Məlumdur ki, sual cümlələrindən naməlum

bir şey hadisə haqda nəyi isə öyrənmək və ya fikrin doğruluğunu müəyyənləşdirmək məqsədilə istifadə olunur:

Yavrum, quzum, adın nədir?

Gülbahar.

Söylə sənin atan, anan varmı?

Var. (H.Cavid) (3, s. 207)

Aparıcı dialoq zamanı sual cümləsindən istifadə edərək müsahibnə: **“Sənin adın nə?”**, - deyir. Bu dialoqda verilən **“nə”** sualı **“nədir”** olmalıdır. Bildiyimiz kimi cümlənin baş üzvlərindən olan xəbərin şəkilçisi o zaman ixtisara düşür ki, həmin cümlədə həmcins xəbər olur və sonuncu həmcins xəbər şəxs-xəbərlik şəkilçisini qəbul edir. Göstərilən bu nümunədə xəbərlik şəkilçisi ixtisara düşdüüyü üçün sintaktik norma pozulmuşdur.

Dilin leksik tərkibi cəmiyyətin maddi və mənəvi həyatı, onun dəyişməsi, inkişafı ilə daha çox bağlıdır. Buna görə də leksika sahəsində müxtəlif növ norma meydana çıxmışdır ki, bunların da dilçilik mövqeyindən müəyyənləşdirilməsi son dərəcə mürəkkəb və qəlizdir.

Leksik sistemin normalaşdırılması böyük çətinliklərlə həyata keçirilir. Burada, demək olar ki, hər söz haqqında, onun taleyi, nitqdə işlənməsi barədə konkret düşünmək lazım gəlir. Dilin leksikası ideologiya ilə sıx əlaqədardır. Xalqın dünyagörüşü, onun maddi və mədəni sahəsinin inkişaf səviyyəsi burda öz əksini tapır və s.

Sözün seçilib yerində işlədilməsinə dair normalar sözlərin fikrə uyğun seçilib nitqdə işlədilməsi normaları sözdən düzgün istifadə norması adlanır. Dildəki hər növ sözlər yerli-yerində istifadə edilib ədəbi dil normalarına uyğunlaşdırılmalıdır (6, s. 163).

Normalar ifadə olunan fikrin oxucuya, dinləyiciyə tez və aydın çatmasını təsir göstərməsini təmin edir. Əgər fikir dərhal anlaşılırsa, deməli nitqdə bəzi normalara düzgün əməl edilməyib (8, s. 115).

Televiziya jurnalisti öz şifahi nitqini ilk növbədə dilimizin təbiətini əks etdirən səs və heca sistemi əsasında qurmalıdır. Təəssüflə qeyd edək ki, səslərin, fonemlərin, sintaqm və cümlələrin deyilişi, alınma sözlərin tələffüzünə, doğma dilimizin tələffüzünü asanlaşdıran forma və vasitələrinə, üsul və yollarına bələd olmaq televiziya verilişlərində vahid orfoepik tələb kimi heç də həmişə gözlənilmir (6, s. 126). Günel Həsənzadə deyir: **“Axıra kimi xeyirli, uğurlu olsunlar!”** Bu cümlədə leksik norma pozulub. **“Bir xeyir-duanı ver” xeyir-duanı** olmalıdır. Fonetik dialektizm. Çəkiliş zamanı bəyə, gəlinə və qız evi ilə oğlan evindən gələnlər üçün sinidə şərbət gəlir. Həmin şərbət stəkanlara süzülüb qonaqlara verilir. Aparıcı da həmin vaxt deyir ki, şərbət bəyə, gəlinə, oğlan evindən gələn bibiyə, ümumiyyətlə, qız evi ilə oğlan evindən gələnlərin arasında **dağıdılar**. (leksik norma) **Dağıdılar** sözünün əvəzində **paylanar**.

Gəlinin arıyca şəkər toz qarışdırılmış su atacağıq ki, getdiyi yerdə şirin oturub-dursun. Leksik norma.

Yaşıl noxuda tərəvəz deyir. (leksik norma) Dənli **bitki** deməlidir.

ARB. “Həmin Zaur”.

Şəbnəm xanımın nə müğənniliyinə, nə sənətinə. Heç nə, qanun qanundur.

Cərimə olunub 60 AZN 300-də bal. Birinci cümlənin xəbəri yoxdur, yarımçıq qalıb. Fikir aydınlaşmır.

Aparıcı sonra deyir: **“Nə olar, doğru etiraf et. Saat 11.39-da 60 AZN, üstə bal**. Nitq aydın deyil. Əvvəl **300 bal deyir**, sonra **üstə deyir**, **300 deyir** bilinmir. Aparıcının nitqində fikir tamamlanmayan cümlələr çox rast gəlinir

Siz də şox idarə edirsiniz maşını? (Sintaktik norma pozulub).

Deməli belə dostlar, xanım çox yaxşı sürmür maşını. Aparıcı bu cümlədə çox sözümdən sonra fasiləni uzadır, həm də söz sırasını pozur tamamlığı xəbərdən sonra deyir. Beləliklə, sintaktik norma pozulur. **Şəbnəm Tovuzlu və**

Rəşad Dağlı dueti supper olar. Aparıcı **super** sözünü **supper** kimi tələffüz edir. **Nazim bəy qonaqlardan biri ilə çöle çıxdı – lar, sonu necə oldu?** Qrammatik norma pozulub. Bu cümlədə III şəxsin təkimi kimi Nazim bəy, qeyri-müəyyən əvəzlik kimi qonaqlardan biri III şəxsin təkində işləndiyi üçün xəbər də III şəxsin təkində olmalıdır. **Çıxdı: lar** sözündə fasilə verilir.

Şəbnəm xanımın tsilifonunu verin. Orfoepik norma pozulub. **Telefon** sözü fonetik prinsipə görə [**telefon**] kimi tələffüz olunmalıdır. Fariz dedi sonra söhbət **əliyəjəm**. Bu cümlədə **əlayəcəyəm** sözü fonetik normanı pozur. Fonetik dialektizm kimi tələffüz edilir. **Şəbnəm xanım, saa yazır ki, tsilifonu** götür. Fonetik – orfoepik norma pozulub. **Sənə [səna]** sözünü dialektə məxsus tələffüz edir. **Nazanin**, bu söz-söhbətlər niyə olur ki? Burada müraciət olunan şəxsin adı düzgün tələffüz olunmayıb. **Nazanin** sözü **Nazanin** kimi tələffüz olunub. Orfoepik norma pozulub. Radio və televiziya veriliş aparıcı jurnalistlərin şifahi nitqində sintaktik normanın ən çox pozulduğu məqamlardan biri uzlaşma əlaqəsinin düzgün qurulmaması ilə bağlıdır.

Atv Şou. Aparıcı Nanə Ağamalyevadır. Aparıcı deyir: **“Mən Türkiyədə yaşayan vaxtlar idi”**. Bu cümlədə qrammatik norma, uzlaşma əlaqəsi pozulub. Olmalıdır: **Mənim Türkiyədə yaşadığım vaxtlar idi**.

Bir dəfə verilişinizdə qonağ oldum, oynan da mənim karyeramda... Bu cümlədə orfoepik norma iki yerdə pozulmuşdur. **Qonaq (qonax)** kimi, **oynan da (onunna da)** kimi tələffüz olunmalı idi. **O da bir-iki söhbət elədi mənə**. Mən gördüm ki, **ne qədər** istedadı aşılıb-daşan bir gənc oturub. Misal kimi verilən birinci cümlədə leksik və qrammatik norma - nitqin dəqiqliyi, düzgünlüyü, pozulmuşdur. Həmin cümlədə **bir-iki** sözü nitqin dəqiqliyini, söhbət elədi mənə ifadəsi nitqin düzgünlüyünü və qrammatik normanı pozmuşdur. Cümlə leksik və qrammatik cəhətdən düzgün şəkildə belə olmalıdır: **O da bir az mənimlə söhbət elədi**. İkinci cümlədə **ne qədər (nə qədər)** ifadəsində fonetik norma pozulmuşdur. **Sən unuda bilərsən, massab-zad tutub indi. Dedi ki, Nanə xanım, çox peşmanam. Dedim ki, axı necə? Tutmuşdun axı mən gedəndə**. Bu cümlələrdə leksik və qrammatik norma pozulub. **Axi** sözü iki dəfə təkrar olunur, **tutmuşdun** sözü isə cümlədə dəqiq yerində işlənməmişdir, fikir aydın deyil.

Televiziya mətnlərində və bağlayıcısının işlənmə yeri sabit deyildir. Və bağlayıcısı, əsasən, yazılı nitqdə işlənir. Yazılı nitqdə onun yeri sabitdir. Və bağlayıcısı tabesiz mürəkkəb cümlənin tərkib hissələrini və həmcins üzvlü cümlələri bir-birinə bağlayır.

Nanə Ağamalıyeva nitqində “*və*” bağlayıcısından daha çox istifadə edərək qrammatik normanı pozur. Aparıcısı olduğu verilişlərdə deyir: “Sevinc atasını gördü *və* mümkün deyil orda kövrəlməmək *və* Allah rəhmət eləsin! Digər bir misal: Dedim ki, sən çalışmalısən. *Və* Nurlan enerjisini topladı *və* başladı *və* qızların ayağı düşərli oldu *və* bu gün eşirdim ki, sən heç kəsə mahnı yazmayacaqsan. Göstərilən bu misallarda cümlələr arasında məntiqi ardıcılıq pozulmuşdur.

Atv kanalı, “Nanəli” verilişi. 27.06.21.

Növbəti mahnı Elton Hüseyinaliyev və Zabitə Ahiyevadan gələcək və onların ifa edəcəkləri nəğmələr “Lalələr” mahnısı. Bəstəsi Telman Hacıyev və Aslan Aslanov və “Ay alagöz” mahnısı. Bəstəsi Səid Rüstəmov və sözləri Zeynal Cabbarzadəyə aiddir. Bu cümlələrdə intonasiyadan düzgün istifadə edilmədiyini üçün, “Ay alagöz” sözündən əvvəl və bağlayıcısı deyildi üçün fikir aydın olmur, cümlə dolayır. Həmin cümləni daha rahat, anlaşılıq şəkildə, norma pozuntusu olmadan belə ifadə etmək olar: ***Növbəti mahnılar Elton Hüseyinaliyevlə Zabitə Ahiyevanın ifasında səslənəcək. Onların ifa edəcəkləri “Lalələr” mahnısının bəstəsi Telman Hacıyevə, sözləri Aslan Aslanova, digər “Ay Alagöz” mahnısının musiqisi Səid Rüstəmov, sözləri Zeynal Cabbarzadəyə məxsusdur.***

Televiziya özünün üstünlükləri, yayım imkanları, əhatəliliyi ilə cəmiyyətdə olduqca mühüm vasitəçi, əlaqələndirici, yönəldici rol oynayır. Sosiumun təkamülünə yönəlmə biləcək yeni anlam, obraz işarələrin yeridilməsi televiziyanın fəaliyyət nəticəsi kimi mühüm, əhəmiyyətli. Bu baxımdan onun vasitəsilə nəyin yayıldığı, təlqin olunduğu olduqca vacib şərt. Cəmiyyətin mədəni təərəqqisində iştirak payından başlayaraq, məzmun etibarını ilə təsirin ziyanlı təərəflərinin ortaya çıxarılmasına qədər hər şey ictimai nəzarətdə olmalıdır (9, s. 101.)

Nəticə olaraq qeyd etmək lazımdır ki, normalarına düzgün riayət olunması mədəni-zəruri amildir. Bununla bərabər norma tələbləri danışan və dinləyənlər, yazanlar və oxuyanlar arasında ən münasib şərait yaradır. Apardığımız tədqiqat işində Azərbaycan televiziya kanallarında yayımlanan şou xarakterli verilişlərin aparıcıların nitqində ədəbi dilin normalarının pozulmasını, sözlərin düzgün seçilməməsini, məntiqsiz cümlələrin işlədilməsini, nitqin aydınlığının, dəqiqliyinin, düzgünlüyünün, təmizliyinin pozulmasını, kök və şəkildə arasında fasilənin olmasını, eyni sözlərin bir cümlədə təkrar deyilməsini müşahidə etdik.

İstifadə edilən ədəbiyyat

1. Axundov A. Ümumi dilçilik. s. 106
2. Həsənov H. Nitq mədəniyyəti və üslubiyatının əsasları. Bakı, 1999
3. Abdullayev N. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Bakı, 2014
4. Xudiyev N. Radio, televiziya və ədəbi dil. Bakı, 2001
5. Məmmədov M.B. Mətbuat dilinin leksik xüsusiyyətləri // Filoloji düşüncələr. Bakı: Nurlan, 2005. № 5. s. 189-202
6. Xudiyev N. Ədəbi dilimiz efrədə və ekranda. Bakı, 2000, s. 161
7. Məhərrəmli Q. Radio verilişlərinin dili və üslubu. Bakı: Elm və təhsil, 2011
8. Əliyev K. Nitq mədəniyyəti və üslubiyatının əsasları. Bakı, 2001
9. Əlibəyli E. Televiziya nəzəriyyəsinin əsasları. Bakı, 2011

Açar sözlər: Azərbaycan televiziyası, şou proqramlar, ədəbi dil normaları, norma pozuntusu

Key words: Azerbaijani television, show programs, literary language norms, violation of norms

Ключевые слова: Азербайджанское телевидение, шоу-программы, нормы литературного языка, нарушение норм

Xülasə

Ana dili hər bir xalqın mədəni sərvəti, mədəniyyətinin güzgüsüdür. Ona görə də ana dilinə ehtiramla yanaşmaq, onun saflığını qorumaq, bu dilin qaydalarına əməl etmək, ana dilinin mötəbər daşıyıcısı və təəssübkeşi olmaq hər kəsin borcudur. Televiziyaların dövlət dili statusu daşıyan Azərbaycan ədəbi dilinə yanaşması məhz bu müddəalara əsaslanmalıdır. Ədəbi dilin tabe olduğu qayda-qanunlar sisteminə nitq normaları deyilir. Nitq də mədəniyyət kimi saflıq, təmizlik sevdir. Lakin həmişə bu təmizliyi qorumaq mümkün olmur. Dil mədəniyyətinin başlıca müddəalarından bir də danışığın etikasıdır. Nəzakətli danışmaq, eləcə də onu tamamlayan hərəkətlər də başqa normalar kimi müəyyən sistemə malikdir. Tədqiqat zamanı müşahidələr göstərir ki, televiziya kanallarındakı şou xarakterli verilişlərdə, aparıcıların nitqində təkcə ədəbi dilin fonetik, leksik, qrammatik normaları deyil, bəzən etik normaların pozulması halları da müşahidə edilir.

Резюме

Родной язык каждого народа является зеркалом его духовного мира, именно поэтому трепетное отношение к нему, соблюдение всех норм языка считается обязательством каждого гражданина, носителя этого языка. Современные средства массовой информации, в том числе и телевидение несет большую ответственность в соблюдении норм государственного языка Азербайджанской Республики. Норма является одним из существенных свойств языка, обеспечивает его функционирование во всех областях коммуникации. Речь так же как и культура народа требует бережного отношения к себе от его носителей. Однако, следует отметить, что не всегда и не всеми носителями соблюдаются нормы языка. Языковые нормы имеют свою укрепленную годами систему. В статье рассматриваются материалы, собранные во время мониторинга мониторинга языка передач телевидения. Сообщается, что в ходе мониторинга выявлены серьезные нарушения ведущими передачами фонетических,

лексических и грамматических норм азербайджанского языка, что категорически не допустимо, так как именно представители СМИ должны пропагандировать грамотную, нормативную речь.

Summary

The mother tongue is the spiritual wealth of every nation, the mirror of its spirituality. That's why to respect the mother tongue, to preserve its purity, to follow the rules of this language It is everyone's duty to do so, to be a reliable bearer and fanatic of the native language. The approach of televisions to the Azerbaijani literary language, which has the status of the state language it should be based on these provisions. The rules to which the literary language is subject The system is called speech norms. Speech, like culture, loves purity. However, it is not always possible to maintain this purity. The main language culture One of its provisions is the ethics of negotiation. Polite conversation, as well as him complementary actions, like other norms, have a definite system. Observations during the research show that the show on TV channels is of a character phonetic, lexical, grammatical features of literary language in programs, speeches of presenters norms are violated, and sometimes ethical norms are violated.

RƏYÇİ: dos. E.Vəliyev